

Katarzyna Szymczyk-Madej

Akademia Ekonomiczna w Krakowie

UWARUNKOWANIA PRAWNE FUNKCJONOWANIA SYSTEMU INFORMATYCZNEGO RACHUNKOWOŚCI

1. Wstęp

Rozwój technologii informatycznej i komputerowych nośników danych, a zarazem dostępność na polskim rynku systemów informatycznych rachunkowości (SIR) doprowadziły nie tylko do powszechnego stosowania przez przedsiębiorstwa technik komputerowych do prowadzenia ksiąg rachunkowych, ale także do znaczących zmian w sposobie prowadzenia i archiwowania tych ksiąg. Różnorodność oferowanego przez firmy informatyczne oprogramowania, tworzonoego z zastosowaniem coraz to nowszych osiągnięć w zakresie technologii informatycznej, powoduje, że SIR stosowane w jednostkach gospodarczych często funkcjonują na podstawie odmiennych rozwiązań. Podstawowym warunkiem jednak przyjęcia SIR do użytkowania jest jego zgodność z przepisami prawa i zasadami rachunkowości. Warunek ten SIR musi spełniać bez względu na to, czy system działa w jednostce gospodarczej oraz czy przetwarzanie odbywa się poza siedzibą jednostki.

Podstawowym aktem prawnym, który reguluje kwestie stosowania techniki komputerowej w rachunkowości, jest Ustawa o rachunkowości z 29 września 1994 r. Jej to analizie został poświęcony niniejszy artykuł.

Specyficzne wymagania ustawodawcy wobec rachunkowości, prowadzonej z użyciem komputera, odnoszą się przede wszystkim do trzech podstawowych zagadnień:

1) zasad prowadzenia ksiąg rachunkowych – oprócz ogólnych zasad prowadzenia ksiąg, dotyczących oczywiście także rachunkowości skomputeryzowanej, istnieją również wymagania specyficzne tylko dla tego sposobu prowadzenia ewidencji,

2) dokumentacji systemu – wraz z systemem musi zostać dostarczona dokumentacja, zawierająca wykaz zbiorów (plików) tworzonych przez system, opis algorytmów przetwarzania danych oraz zasady ochrony danych zastosowane w systemie,

3) ochrony danych – system musi zapewniać możliwość archiwizacji danych na papierze lub innym trwałym nośniku oraz posiadać procedury zabezpieczające program przed ingerencją osób niepowołanych.

Poniżej zostaną przedstawione wymagania ustawodawcy właśnie z uwzględnieniem tych trzech obszarów.

2. Prowadzenie ksiąg rachunkowych

2.1. Definicja ksiąg rachunkowych

Zapis art. 13 ust. 1-3 Ustawy o rachunkowości daje komputerowym urządzeniom księgowym moc dowodową¹. Ustawodawca stawia tu jednak pewien warunek – uzyskanie w dowolnym czasie czytelności informacji pochodzących z ksiąg rachunkowych. Kwestia ta ściśle wiąże się z wykorzystywanym przez jednostkę oprogramowaniem umożliwiającym sprawną i czytelną dla użytkownika obróbkę zbioru danych elektronicznych stanowiących księgi rachunkowe. W zderzeniu z przepisami o czasie przechowywania ksiąg rachunkowych okazuje się, że należy przy zakupie oprogramowania wziąć pod uwagę czasowe warunki definiujące licencję na jego wykorzystanie. Jest to istotne o tyle, że po upływie licencji można, co prawda, zmienić program na inny bądź nowszy, ale niekoniecznie musi on gwarantować czytelność starych zbiorów danych. Dlatego w takiej sytuacji bezpieczniej jest przenieść zbiory danych, wymagane przez ustawodawcę, na papier.

Ustęp 2 pełni istotną funkcję w rozwoju różnego rodzaju usług finansowych świadczonych zdalnie poprzez sieci (szczególnie Internet). Jedną z takich usług jest dzierżawienie serwerów wraz z wyspecjalizowanym oprogramowaniem dla przedsiębiorstw, tzw. usługi ASP (*application service providing*), do których dostęp jest realizowany zdalnie, poprzez Internet lub inny rodzaj połączenia sieciowego. Stwierdzenie „bez względu na miejsce ich powstania i przechowywania” umożliwia pełnienie tego rodzaju usług, gdyż księgi rachunkowe przedsiębiorstwa nie muszą się już znajdować w jego siedzibie lub też w koncesjonowanej jednostce zajmującej

¹ Art. 13 ust 1: Księgi rachunkowe obejmują zbiory zapisów księgowych obrotów (sum zapisów) i sald, które tworzą: 1) dziennik, 2) księgę główną, 3) księgi pomocnicze, 4) zestawienia: obrotów i sald kont księgi głównej oraz sald kont ksiąg pomocniczych, 5) wykaz składników aktywów i pasywów (inventarz); ust. 2: Przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera, za równoważne z nimi uważa się odpowiednio zasoby informacyjne rachunkowości, zorganizowane w formie oddzielnych komputerowych zbiorów danych, bazy danych lub wyodrębnionych jej części, bez względu na miejsce ich powstania i przechowywania; ust. 3: Warunkiem utrzymywania zasobów informacyjnych systemu rachunkowości w formie określonej w ust. 2 jest posiadanie przez jednostkę oprogramowania umożliwiającego uzyskiwanie czytelnych informacji w odniesieniu do zapisów dokonanych w księgach rachunkowych, poprzez ich wydrukowanie lub przeniesienie na inny komputerowy nośnik danych.

się prowadzeniem ksiąg rachunkowych. Pamiętać jednak należy, że zgodnie z art. 11 ust. 3 Ustawy księgi rachunkowe muszą być prowadzone na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa nie dopuszcza prowadzenia ksiąg za granicą. Przy dosłownym odczytaniu tego ustępu trudności mogą mieć te jednostki, które przetwarzają dane księgowe w zagranicznych ośrodkach. Problem ten wynika z tego, iż ustawodawca nie rozróżnia prowadzenia ksiąg rachunkowych – co powinno mieć miejsce na terenie naszego kraju – od przetwarzania danych, co może się odbywać również za granicą.

Z ustępem tym jest związana również pewna dodatkowa kwestia sporna, a mianowicie: zasadniczym problemem może być ustalenie, które to zbiory tworzone przez systemy informatyczne stanowią dane ksiąg rachunkowych. Poszczególne programy tworzą bowiem dużą liczbę zbiorów niezbędnych do prawidłowego działania, jednak nie wszystkie pozostają w bezpośrednim związku z księgami rachunkowymi. Znaczna część zbiorów zawiera dane, tzw. stałe i parametryczne, specyficzne dla danej jednostki, które choć niezbędne do działania całego systemu, nie tworzą ksiąg rachunkowych. Księgi rachunkowe obejmują zbiory zapisów, dokonanych na podstawie dowodów księgowych, w porządkach chronologicznym i systematycznym. Oprócz zbiorów podstawowych, które są częściowym odzwierciedleniem tradycyjnych ksiąg rachunkowych, decydującą rolę odgrywają zbiory spełniające także funkcje technologiczne i pomocnicze. Dlatego w systemie informatycznym rachunkowości księgi rachunkowe (zbiory w tym systemie) mają z punktu widzenia fizycznego inną organizację niż tradycyjne księgi rachunkowe. Systemowe bazy danych pozwalają przechowywać w uporządkowany sposób dużą liczbę różnych danych, do których istnieje szybki dostęp według różnych kryteriów. Księgi rachunkowe jednostki nie są w tym przypadku zapisane w oddzielnych zbiorach, lecz można je zastąpić wyborem danych z wielu tworzonych w systemie zbiorów, stanowiących jako całość wymagane księgi rachunkowe. W ten sposób powstają tzw. zbiory logiczne bazy danych.

2.2. Dziennik

Kwestie związane z prowadzeniem dziennika reguluje art. 14 ust. 1 i 2 oraz 4 Ustawy². Zbiory danych dziennika, które powinny być uporządkowane chrono-

² Art. 14 ust. 1: Dziennik zawiera chronologiczne ujęcie zdarzeń, jakie nastąpiły w danym okresie sprawozdawczym. Bez względu na technikę prowadzenia ksiąg rachunkowych, dziennik powinien umożliwiać uzgodnienie jego obrotów z obrotami zestawienia obrotów i sald kont księgi głównej; ust. 2: Zapisy w dzienniku muszą być kolejno numerowane, a sumy zapisów (obroty) liczone w sposób ciągły. Sposób dokonywania zapisów w dzienniku powinien umożliwiać ich jednoznaczne powiązanie ze sprawdzonymi i zatwierdzonymi dowodami księgowymi; ust. 4: Przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera zapis księgowy powinien posiadać automatycznie nadany numer

gicznie, zgodnie z sekwencyjną rejestracją operacji, stanowią sprawdzian kompletności i liczebności operacji dokonanych w danym miesiącu i – w sposób ciągły – w całym roku obrotowym. Można prowadzić kilka dzienników, z których każdy grupuje operacje jednego typu. W każdym miesiącu należy jednak zestawić ich obroty w dzienniku zbiorczym, zawierającym ich łączne obroty narastająco w miesiącach i w roku. Ciągłość zapisów w dzienniku powinna być poddana automatycznej kontroli. Konieczne jest automatyczne numerowanie kolejnych pozycji dziennika, z zachowaniem ciągłości w roku obrotowym lub z podziałem na poszczególne miesiące i rodzaje dzienników. Zapisy w dzienniku powinny być automatycznie sumowane narastająco w miesiącach i w roku obrotowym. Jednocześnie każdy zapis odnotowany w dzienniku powinien być oznaczony sygnaturą osoby, która jest odpowiedzialna za ten zapis. Jest kwestią sporną, czy zapisy w dzienniku powinny być zadekretowane. Nie wynika to z przepisów ustawy o rachunkowości i daje możliwość różnych inwencji technologicznych, takich jak np.: automatyczna dekretacja przez tablicę operacji gospodarczych, automatyczna dekretacja przez algorytmiczną analizę zapisu czy też dekretacja wirtualna, potencjalna, w razie potrzeby.

2.3. Księga główna oraz księgi pomocnicze

Zbiory danych kont księgi głównej oraz ksiąg pomocniczych są uporządkowane systematycznie, zachowując chronologię (art. 15 ust. 1 i 2 oraz art. 16 ust. 1 Ustawy)³.

Zapisy w księdze głównej odbywają się równoległe z rejestracją w dzienniku lub po tej rejestracji. Sprawdzianem zgodności kont księgi głównej z dziennikiem jest równość narastających od początku roku obrotów wszystkich kont z obrotami dziennika.

Konta ksiąg pomocniczych tworzą dodatkowe przekroje zapisów księgowych uporządkowanych systematycznie.

Księgi pomocnicze mogą być prowadzone na dwa sposoby:

- 1) podzbiory danych w ramach księgi głównej,
- 2) podsystemy, poza księgą główną, które są importowane do księgi głównej w

pozycji, pod którą został wprowadzony do dziennika, a także dane pozwalające na ustalenie osoby odpowiedzialnej za treść zapisu.

³ Art. 15 ust. 1: Konta księgi głównej (syntetyka) zawierają zapisy o zdarzeniach w ujęciu systematycznym. Na kontach księgi głównej obowiązuje ujęcie zarejestrowanych uprzednio lub równocześnie w dzienniku zdarzeń, zgodnie z zasadą podwójnego zapisu; ust. 2: Zapisów na określonym koncie księgi głównej dokonuje się w kolejności chronologicznej.

Art. 16 ust. 1: Konta ksiąg pomocniczych (analityka) zawierają zapisy będące uszczegółowieniem i uzupełnieniem zapisów kont księgi głównej. Prowadzi się je w ujęciu systematycznym jako wyodrębniony system ksiąg, kartotek (zbiorów kont), komputerowych zbiorów danych, uzgodniony z saldami i zapisami na kontach księgi głównej.

układzie zapisów uporządkowanych, zgodnie z zasadą podwójnego zapisu, np. rachuba płac, plan amortyzacji.

Niezależnie od sposobu prowadzenia ewidencji analitycznej, uzgadnia się ją z ewidencją syntetyczną, porównując salda:

- na koniec roku obrotowego (dla wszystkich kont pomocniczych),
- na dzień inwentaryzacji (dla kont objętych inwentaryzacją).

2.4. Zestawienie obrotów i sald

Artykuł 18 ust. 1 nakłada obowiązek sporządzania, na podstawie zapisów na kontach księgi głównej, na koniec każdego okresu sprawozdawczego zestawienia obrotów i sald, spełniającego określone wymagania pod względem zawartości. W ust. 2 tego artykułu uregulowano kwestię sporządzania zestawienia sald ksiąg pomocniczych⁴.

Treść przepisu nie nasuwa szczególnych wątpliwości merytorycznych, jednak w praktyce można się spotkać z programami realizującymi to zadanie w zupełnie innym układzie. Szczególnie dotyczy to programów zagranicznych producentów, które nie do końca są przystosowane do polskich uwarunkowań prawnych.

3. Przepisy ogólne dotyczące prowadzenia ksiąg rachunkowych

3.1. Dowód księgowy i zapis księgowy

Podstawą zapisów w księgach rachunkowych są dowody księgowe, stwierdzające dokonanie operacji gospodarczej, nazywane w ustawie dowodami źródłowymi. Szczegółowa charakterystyka dowodu źródłowego znalazła swoje odzwierciedlenie w art. 20 ust. 5⁵.

⁴ Art. 18 ust. 1: Na podstawie zapisów na kontach księgi głównej sporządza się na koniec każdego okresu sprawozdawczego, nie rzadziej niż na koniec miesiąca, zestawienie obrotów i sald, zawierające: 1) symbole lub nazwy kont; 2) salda kont na dzień otwarcia ksiąg rachunkowych, obroty za okres sprawozdawczy i narastająco od początku roku obrotowego oraz salda na koniec okresu sprawozdawczego; 3) sumę sald na dzień otwarcia ksiąg rachunkowych, obrotów za okres sprawozdawczy i narastająco od początku roku obrotowego oraz sald na koniec okresu sprawozdawczego. Obroty tego zestawienia powinny być zgodne z obrotami dziennika lub obrotami zestawienia dzienników częściowych; ust. 2: Co najmniej na dzień zamknięcia ksiąg rachunkowych sporządza się zestawienia sald wszystkich kont ksiąg pomocniczych, a na dzień inwentaryzacji – zestawienia sald inwentaryzowanej grupy składników aktywów.

⁵ Art. 20 ust. 5: Przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera za równoważne z dowodami źródłowymi uważa się zapisy w księgach rachunkowych, wprowadzane automatycznie za

Dzięki takiej definicji dowodu źródłowego zalegalizowane zostały zapisy powstałe na skutek działania zdefiniowanych w systemie algorytmów przeliczeń, tzw. automatów księgujących. Dzięki nim są możliwe np. automatyczne rozksięgowanie kosztów wydziałowych na wytwarzane produkty przy zadanym kluczu podziałowym czy też wykonanie standardowych przeksięgowania na koniec okresu. Przyspiesza to znacznie pracę służb księgowych.

Wymieniony zapis daje też możliwość zastąpienia dowodów papierowych dowodami elektronicznymi przesyłanymi za pomocą odpowiednich urządzeń łączności lub magnetycznych nośników danych, gdy ich źródłem są oddalone stacje nadawcze bądź wyodrębnione bezpośrednio systemy gromadzenia i przetwarzania danych. Transmisję uznaje się za zgodną z ustawą, jeżeli nadano jej trwale czytelną postać, odpowiadającą treści dowodów księgowych. Zgoda ustawodawcy na wykorzystanie dowodów elektronicznych wskazuje na chęć podążania za rozwojem technologii informatycznej. Należy bowiem pamiętać, że obecnie praktycznie każdy rodzaj informacji może przybrać postać cyfrową dającą się przechowywać, przetwarzać i przysyłać za pomocą komputera. Postęp ten spowodował, że słowo „dokument” nie powinno się już kojarzyć jedynie z papierem. Pojęcie to obejmuje teraz zarówno tradycyjną, papierową formę, jak i dokument elektroniczny. Podstawowe zadanie dokumentu elektronicznego stanowi przyspieszenie obiegu informacji. Jest to możliwe jednak tylko wtedy, gdy za rozwiązaniami technologicznymi postępują rozwiązania prawne. Obecnie dokument elektroniczny jest bardzo często duplikowany przez dokumenty papierowe, stanowiące jego formalne potwierdzenie. Dzieje się tak dlatego, że brak jest odpowiednich przepisów określających pojęcie dokumentu elektronicznego i podpisu elektronicznego.

Punkt 2 wymienionego artykułu zwraca uwagę na konieczność istnienia tzw. śladu rewizyjnego (który jest podstawowym warunkiem uznania ksiąg rachunkowych prowadzonych z użyciem komputera za sprawdzalne), dzięki któremu są możliwe określenie źródła pochodzenia zapisu księgowego oraz sprawdzenie poprawności przetworzenia i kompletności zapisów. Tak więc system powinien rejestrować, kto wprowadza konkretny zapis. Natomiast jeżeli zapis został automatycznie przeniesiony do ksiąg rachunkowych, to powinien zawierać informacje o źródle swojego pochodzenia, np. o urządzeniu nadawczym.

pośrednictwem urządzeń łączności, komputerowych nośników danych lub tworzone według algorytmu (programu) na podstawie informacji zawartych już w księgach, przy zapewnieniu, że podczas rejestrowania tych zapisów zostaną spełnione co najmniej następujące warunki: 1) uzyskają one trwale czytelną postać zgodną z treścią odpowiednich dowodów księgowych; 2) możliwe jest stwierdzenie źródła ich pochodzenia oraz ustalenie osoby odpowiedzialnej za ich wprowadzenie; 3) stosowana procedura zapewnia sprawdzenie poprawności przetworzenia odnośnych danych oraz kompletności i identyczności zapisów; 4) dane źródłowe w miejscu ich powstania są odpowiednio chronione, w sposób zapewniający ich niezmiennosc, przez okres wymagany do przechowywania danego rodzaju dowodów księgowych.

Na podstawie dowodów źródłowych dokonuje się zapisów w księgach rachunkowych. Korekty błędnych zapisów księgowych można dokonywać tylko za pomocą storna (zarówno czerwonego, jak i czarnego).

Sposób dokonywania zapisu księgowego został określony w art. 23 ust. 1 Ustawy⁶. W artykule tym jeszcze raz podkreślono problem trwałości zapisu księgowego w aspekcie jego bezpieczeństwa. Przy czym trwałość ta jest postrzegana jako odporność na modyfikację i nieautoryzowany dostęp. Takie spojrzenie na zapis księgowy pozwala dostrzec znaczącą rolę odpowiedniej ochrony danych wprowadzanych do SIR.

3.2. Wydruki danych

Zgodnie z ustawą księgi rachunkowe powinny być przenoszone na nośnik zapewniający im trwałość przechowywanej informacji⁷.

Niestety, inny trwały nośnik niż papier nie został wskazany przez ustawodawcę. Przez to pojęcie należy jednak rozumieć nośniki zabezpieczające nie tylko przed fizycznym uszkodzeniem, ale też przed jakąkolwiek modyfikacją zapisów na nie przeniesionych. Inne nośniki niż papier są uznawane przez ustawodawcę za trwałe tylko pod warunkiem sprawnego funkcjonowania w jednostce systemu ochrony danych.

W art. 13 ust. 4 i 5 zostały przedstawione wymogi ustawodawcy wobec wydruków komputerowych. Zwrócono uwagę na takie aspekty, jak⁸:

- oznaczenia wydruków co do nazwy jednostki gospodarczej, nazwy księgi rachunkowej oraz określenie programu przetwarzającego dane rachunkowe,
- podstawowe kontrole wykonywane przez programy SIR, zapewniające automa-

⁶ Art. 23 ust. 1: Zapisów w księgach rachunkowych dokonuje się w sposób trwały, bez pozostawiania miejsc pozwalających na późniejsze dopiski lub zmiany. Przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera należy stosować właściwe środki i procedury chroniące przed zniszczeniem, modyfikacją lub ukryciem zapisu.

⁷ Art. 13 ust. 6: Księgi rachunkowe należy wydrukować nie później niż na koniec roku obrotowego. Za równoważne z wydrukiem uznaje się przeniesienie treści ksiąg rachunkowych na inny komputerowy nośnik danych zapewniający trwałość zapisu informacji, przez czas nie krótszy od wymaganego dla przechowywania ksiąg rachunkowych.

⁸ Art. 13 ust. 4: Księgi rachunkowe, z uwzględnieniem techniki ich prowadzenia, powinny być: 1) trwale oznaczone nazwą (pełną lub skróconą) jednostki, której dotyczą (każda księga wiązana, każda luźna karta kontowa, także jeżeli mają one postać wydruku komputerowego lub zestawienia wyświetlanego na ekranie monitora komputera), nazwą danego rodzaju księgi rachunkowej oraz nazwą programu przetwarzania; 2) wyraźnie oznaczone co do roku obrotowego, okresu sprawozdawczego i daty sporządzenia; 3) przechowywane starannie w ustalonej kolejności; ust. 5: Przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera należy zapewnić automatyczną kontrolę ciągłości zapisów, przenoszenia obrotów lub sald. Wydruki komputerowe ksiąg rachunkowych powinny składać się z automatycznie numerowanych stron, z oznaczeniem pierwszej i ostatniej, oraz być sumowane na kolejnych stronach w sposób ciągły w roku obrotowym.

tyczną kontrolę ciągłości zapisów, przenoszenia obrotów i sald czy odpowiednią numerację stron.

Wymienione reguły powinny być stosowane nie tylko w stosunku do drukowanej formy prezentacji danych pochodzących z SIR, ale również w odniesieniu do zestawień wyświetlanych na ekranie monitora.

3.3. Sprawdzalność ksiąg rachunkowych

Sprawdzalność ksiąg rachunkowych można przeanalizować przez pryzmat art. 23 ust. 4 Ustawy⁹ w następujących aspektach:

- mechanizmów automatycznej kontroli poprawności wprowadzanych zapisów,
- możliwości przekrojowego raportowania,
- pełnej dostępności do danych w określonym czasie,
- możliwości stwierdzenia poprawności dokonanych zapisów.

Pierwszy aspekt może być uwzględniony przez porównanie wprowadzonych danych z odpowiednimi słownikami. Jest to metoda najbardziej powszechna ze względu na swoją prostotę i wygodę. Kolejnymi, stosowanymi metodami kontroli poprawności są kontrolowanie bilansowania się sum zapisów w ramach jednego dowodu księgowego czy też metoda kontroli korespondencji kont występujących po dwóch stronach zapisu księgowego. Odrębny mechanizm powinien kontrolować poprawność dat zapisów. Użytkownik musi mieć również możliwość kontroli tzw. stałych parametrów przetwarzania danych, do których należą np. stawki podatku VAT, podatku dochodowego itd. Wymienione mechanizmy mają charakter podstawowy. Systemy informatyczne rachunkowości wykorzystują często również bardziej zaawansowane i efektywne rozwiązania. Przykładowo dostępne mogą być specjalne raporty diagnostyczne, które kontrolują kompletność zbiorów danych.

Druga kwestia związana ze sprawdzalnością ksiąg rachunkowych dotyczy możliwości przekrojowego przeglądania i raportowania danych księgowych. Każdy system informatyczny rachunkowości powinien zapewniać możliwość stworzenia

⁹ Art. 23 ust. 4: Księgi rachunkowe uważa się za sprawdzalne, jeżeli umożliwiają stwierdzenie poprawności dokonanych w nich zapisów, stanów (sald) oraz działania stosowanych procedur obliczeniowych, a w szczególności: 1) udokumentowanie zapisów pozwala na identyfikację dowodów i sposobu ich zapisania w księgach rachunkowych na wszystkich etapach przetwarzania danych; 2) zapisy uporządkowane są chronologicznie i systematycznie według kryteriów klasyfikacyjnych umożliwiających sporządzenie obowiązujących jednostkę sprawozdań finansowych i innych sprawozdań, w tym deklaracji podatkowych oraz dokonanie rozliczeń finansowych; 3) w przypadku prowadzenia ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera zapewniona jest kontrola kompletności zbiorów systemu rachunkowości oraz parametrów przetwarzania danych; 4) zapewniony jest dostęp do zbiorów danych pozwalających, bez względu na stosowaną technikę, na uzyskanie w dowolnym czasie i za dowolnie wybrany okres sprawozdawczy jasnych i zrozumiałych informacji o treści zapisów dokonanych w księgach rachunkowych.

pełnego zestawu sprawozdań, które korzystają ze zagregowanych wartości i danych wcześniej wprowadzonych. Zaspokojenie wszystkich potrzeb sprawozdawczych (zarówno tych zewnętrznych – ustawowych, jak i wewnętrznych) może zostać w pełni zrealizowane jedynie przez system dający użytkownikowi, niezależnie od standardowo zdefiniowanych szablonów, również możliwość tworzenia własnych schematów raportów i sprawozdań oraz zasilania ich odpowiednimi danymi z baz.

Trzeci aspekt sprawdzalności dotyczy czasu. System informatyczny rachunkowości musi być na tyle stabilny czasowo, aby zapewnić czytelność ksiąg rachunkowych w okresach wymaganych przez ustawodawcę – okres przechowywania zbiorów danych to na ogół 5 lat (art. 74 ust. 2 Ustawy), chociaż np. zatwierdzone sprawozdania finansowe należy przechowywać trwale (art. 74 ust. 1 Ustawy). Stąd wynika, że razem ze zbiorami danych należy w podobnym okresie przechowywać oprogramowanie służące do ich odczytania, chyba że wymagane informacje zostaną zarchiwizowane w postaci wydruków papierowych mających formę czytelną dla oka.

Ostatni problem to kwestia realizacji tzw. śladu rewizyjnego (ścieżki kontrolnej). Rewizyjny ślad księgowy jest poprawny, jeżeli pozwala na weryfikację zapisów księgowych na wszystkich etapach procesu przetwarzania danych. Jego realizacja opierać się może na jednej z dwóch metod: wstępującej (przebieg powstawania informacji można prześledzić od dokumentu źródłowego, poprzez sposób jego ujęcia w księgach rachunkowych aż do wyniku w postaci informacji w określonej deklaracji podatkowej czy też pozycji w sprawozdaniu finansowym) lub zstępującej (przebiega w odwrotnym kierunku do metody poprzedniej). Rewizyjny ślad księgowy jest jednym z podstawowych warunków sprawdzalności ksiąg rachunkowych. Prowadzenie ewidencji z jego zachowaniem to zasadniczy wyznacznik realizacji dowodowej funkcji rachunkowości.

4. Ochrona danych

Jak już nadmieniono podstawą zapisów w księgach rachunkowych prowadzonych z użyciem komputera mogą być, obok dowodów źródłowych tworzonych tradycyjnymi metodami, również dowody:

- wprowadzane automatycznie za pośrednictwem urządzeń łączności lub komputerowych nośników danych,
- tworzone wewnątrz komputera (według odpowiednio zdefiniowanego algorytmu) na podstawie danych wprowadzonych już wcześniej.

Aby można było w świetle prawa uznać zapis, należący do tej dodatkowej grupy, za dowód księgowy, musi być zapewniona odpowiednia ochrona systemu informatycznego nie tylko w samym przedsiębiorstwie, ale i u jego kontrahentów, od których pozyskuje ono dane w formie elektronicznej.

W celu podkreślenia istotności ochrony danych księgowych ustawodawca poświęcił temu zagadnieniu cały rozdz. 8 Ustawy. Zgodnie z nim ochrona danych polega na:

- stosowaniu odpornych na zagrożenia nośników danych,
- doborze odpowiednich środków ochrony zewnętrznej,
- systematycznym tworzeniu kopii rezerwowych, które zapewniają trwałość zapisu informacji przez okres nie krótszy niż 5 lat,
- zapewnieniu możliwości odtworzenia ksiąg w postaci wydruków,
- zapewnieniu ochrony programów komputerowych i danych przechowywanych w systemie informatycznym przed nieupoważnionym dostępem lub zniszczeniem.

Pamiętać jednak należy o tym, że stwierdzenia ujęte w ustawie mają charakter ogólnikowy i nie dają dokładnej instrukcji postępowania. Jednostka sama musi wypracować odpowiednią dla siebie politykę bezpieczeństwa.

W rachunkowości informatycznej szczególne znaczenie ma zabezpieczenie zbiorów informacji zawartych na maszynowych nośnikach do momentu ich wydruku. Sposoby ochrony przed zniszczeniem lub zniekształceniem danych mogą być różne, m.in. wymienić tu można: dwukrotne zamieszczenie tych samych treści w różnych miejscach pamięci, stosowanie identyfikatorów osób mających dostęp do zbiorów, uwierzytelnianie użytkowników, metody dialogowe, szyfrowanie, katalogowanie zbiorów, cały zestaw fizycznych metod zabezpieczania dostępu, takich jak sejfy, alarmy, strażnicy itd. [5].

5. Dokumentacja

Rozwój technologii informatycznej i wykorzystywanych przez nią nośników danych doprowadził do znaczących zmian w sposobie prowadzenia ksiąg rachunkowych i ich przechowywania. Różnorodność stosowanych przez firmy informatyczne rozwiązań technologicznych w oferowanym przez nie oprogramowaniu powoduje, że systemy informatyczne rachunkowości realizują swoje zadania z zastosowaniem różnych metod. Dlatego właśnie ustawa o rachunkowości nakłada na użytkowników SIR obowiązek ich odpowiedniego udokumentowania.

Dokumentacja programu komputerowego potocznie kojarzy się z instrukcją obsługi czy podręcznikiem użytkownika programu. Jednak w przypadku SIR pojęcie dokumentacji należy znacznie poszerzyć oraz rozpatrywać jako integralną część dokumentacji opisującej zasady rachunkowości w przedsiębiorstwie. Kwestię dokumentacji systemu informatycznego rachunkowości reguluje art. 10 ust. 1 i 2 Ustawy¹⁰.

¹⁰ Art. 10 ust. 1: Jednostka powinna posiadać dokumentację opisującą w języku polskim przyjęte przez nią zasady (politykę) rachunkowości, a w szczególności dotyczące: 1) określenia roku obrotowego

Większość wymienionych w nim, koniecznych składników dokumentacji powstaje wewnątrz przedsiębiorstwa, jednak nie sposób ich opisać bez odpowiedniego opracowania technicznego i funkcjonalnego wykorzystywanych programów (powinno ono być przekazane użytkownikowi razem z zakupionym oprogramowaniem). W przypadku większych, a zwłaszcza bardziej rozbudowanych systemów lub też po przeprowadzeniu bardzo złożonego procesu wdrożenia częstokroć do stworzenia odpowiedniej dokumentacji jest angażowana firma dostawcy oprogramowania. Mimo jednoznacznych zapisów ustawy w bardzo wielu jednostkach gospodarczych dokumentacja systemu informatycznego nie jest poprawnie opracowana (często zawiera ona tylko instrukcję użytkownika programu). Ponieważ księgi rachunkowe mogą już mieć postać typowo elektroniczną, więc poprawny opis struktur danych i powiązań między nimi oraz poszczególnych funkcji wykonywanych przez SIR nabiera podstawowego znaczenia. Dlatego warto zwrócić uwagę, że oprócz standardowych elementów związanych z dokumentacją systemu rachunkowości dokumentacja SIR powinna zawierać:

1) wykaz stosowanych programów z pisemnym potwierdzeniem¹¹ dopuszczenia nowego lub zmienionego programu do użytkowania, z wyraźnym rozgraniczeniem czasowym (należy podać dokładną datę przyjęcia do eksploatacji) dla poszczególnych wariantów programowych (należy podać konkretną wersję programu);

2) wykaz zbiorów danych tworzących księgi rachunkowe, w którym należy przedstawić strukturę danych każdego z nich wraz ze zrozumiale wyrażonymi nazwami i wyjaśnieniami znaczenia stosowanych kodów. Z wykazu powinna wynikać zawartość informacyjna poszczególnych zbiorów, wzajemne ich powią-

wego i wchodzących w jego skład okresów sprawozdawczych; 2) metod wyceny aktywów i pasywów oraz ustalania wyniku finansowego w zakresie, w jakim ustawa pozostawia jednostce prawo wyboru; 3) sposobu prowadzenia ksiąg rachunkowych, w tym co najmniej: a) zakładowego planu kont, ustalającego wykaz kont księgi głównej, przyjęte zasady klasyfikacji zdarzeń, zasady prowadzenia kont ksiąg pomocniczych oraz ich powiązania z kontami księgi głównej; b) wykazu ksiąg rachunkowych, a w przypadku prowadzenia ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera – wykazu zbiorów danych tworzących księgi rachunkowe na komputerowych nośnikach danych z określeniem ich struktury, wzajemnych powiązań oraz funkcji w organizacji całości ksiąg rachunkowych i w procesach przetwarzania danych; c) opisu systemu przetwarzania danych, a przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera – opisu systemu informatycznego, zawierającego wykaz programów, procedur lub funkcji, w zależności od struktury oprogramowania, wraz z opisem algorytmów i parametrów oraz programowych zasad ochrony danych, w tym w szczególności metod zabezpieczenia dostępu do danych i systemu ich przetwarzania, a ponadto określenie wersji oprogramowania i daty rozpoczęcia jego eksploatacji; 4) systemu służącego ochronie danych i ich zbiorów, w tym dowodów księgowych, ksiąg rachunkowych i innych dokumentów stanowiących podstawę dokonanych w nich zapisów.

¹¹ Oświadczeniem takim jednostka gospodarcza potwierdza, że świadomie dokonuje wyboru lub zmiany dotychczas stosowanych programów lub rozszerza zakres ich stosowania. Stawia to przed jednostką obowiązek starannego sprawdzenia przydatności programów dla firmy, zgodności z obowiązującymi przepisami, zadowalającej sprawności działania. Jednostka podkreśla tym samym odpowiedzialność za podjęty wybór programu komputerowego.

zania oraz rola, jaką każdy z nich odgrywa w procesach przetwarzania danych księgowych¹²;

3) opis programów powinien omawiać przeznaczenie każdego z nich, funkcje i algorytmy, jakie realizuje, oraz sposoby korzystania z niego podczas przetwarzania. Z opisu muszą wynikać reguły wykonywania obliczeń, kontroli danych, aktualizacji zbiorów, tworzenia zapisów i sporządzania wydruków;

4) opis sposobów ochrony, w którym należy wymienić osoby uprawnione do operowania danymi i korzystania z nich. Powinny być również określone zasady i częstotliwość sporządzania kopii zbiorów danych, oraz fizyczne zabezpieczenie dostępu do sprzętu i programów. Konieczne jest także określenie zasad organizacyjnych ochrony danych, polegające m.in. na opisie zakładowego systemu obiegu, numerowania i przechowywania dokumentacji księgowej. Użytkownik programu powinien samodzielnie określić akceptowany poziom zabezpieczenia danych (np. częstotliwość archiwizowania danych) i opisać je w dokumentacji;

5) opis parametrów stałych, wykorzystywanych w procesie przetwarzania danych, takich jak: ceny, stawki podatków, kursy walut, stawki amortyzacyjne. Dane te stosownie do potrzeb lub okoliczności są zmieniane. Niezmiennie powinny pozostać reguły nadrzędności i podrzędności kont księgi głównej i kont ksiąg pomocniczych. Ułatwia to sporządzanie zestawienia obrotów i sald, przygotowanie danych do wypełnienia sprawozdań, uzgadnianie analityki z syntetyką.

Dokumentacja powinna być objęta systemem ochrony, okres jej przechowywania wynosi 5 lat (art. 74 ust 2, pkt 5 Ustawy), a za jej sporządzenie odpowiedzialny jest kierownik jednostki gospodarczej (art. 10 ust 2 Ustawy).

6. Zakończenie

Zgodność z aktualnymi przepisami prawa jest czynnikiem decydującym o możliwości zastosowania SIR w praktyce. Nieprzystosowanie programu do wymogów prawa dyskwalifikuje go jako niepełnowartościowe narzędzie informatyczne.

Należy stwierdzić, że ogromna większość programów finansowo-księgowych dysponuje wszechstronnymi możliwościami adaptacji do zmian sytuacji prawnej. Najczęściej wiąże się to z dążeniem producenta do okresowej aktualizacji istniejących wersji programów poprzez wydawanie upgrade'ów i przysyłanie ich zarejestrowanym użytkownikom. W przypadku niektórych programów producent umożliwia użytkownikowi dokonanie samodzielnych zmian poprzez odpowiednią, elastyczną konstrukcję programu (np. umożliwiając edycję wysokości stawek podatkowych lub stóp procentowych). Ten sposób adaptacji ma jednak ograniczone zna-

¹² Doświadczenia wskazują jednak, że nie jest to łatwe, szczególnie gdy systemy są rozbudowane, o wysokim stopniu integracji, częstokroć bowiem na księgi rachunkowe składają się zbiory kilku systemów (lub modułów).

czenie przy modyfikacji. Podstawą dostosowania programu do obowiązującego prawa pozostają wydawane cyklicznie programy aktualizujące (*upgrade*). W takim postępowaniu wyraża się troska producentów o produkt oraz jego nabywców, co w warunkach zarówno szybko rozwijającego się rynku oprogramowania finansowo-księgowego, jak też częstych zmian przepisów prawa jest jak najbardziej uzasadnione.

LITERATURA

- [1] Dziedziczak I., *Atrybuty wiarygodności systemów informatycznych wspierających prowadzenie ksiąg rachunkowych*, „Informatyka” 1998 nr 1, Wyd. SIGMA NOT, Warszawa 1998.
- [2] Dziedziczak I., *Księgowość prowadzona za pomocą komputera*, „Rachunkowość” 2001 nr 11, Wyd. Rachunkowość, Warszawa 2001.
- [3] Ostrokułska E., *Dokumentacja zasad przyjętych do prowadzenia ksiąg rachunkowych przy użyciu komputera*, „Rachunkowość” 2001 nr 12, Wyd. Rachunkowość, Warszawa 2001.
- [4] Pietrzak P., *Wymagania wobec programów finansowo-księgowych. Zagadnienia wybrane, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej nr 44*, Warszawa 1998.
- [5] *Rachunkowość – zasady prowadzenia po nowelizacji ustawy o rachunkowości, cz. 1*, red. T. Kiżukiewicz, Wydawnictwo i Doradztwo Ekspert, Wrocław 2002.
- [6] *Rachunkowość finansowa*, red. Z. Luty, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Warszawa 1995.
- [7] Świerczyński A., *Realizacja dowodowej funkcji rachunkowości w systemach informatycznych*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 788, Wrocław 1998.
- [8] Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, DzU z 1994 r. nr 121, poz. 591, z późn. zm.
- [9] Winiarska K., *Kontrola finansowo-księgowa w praktyce*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr Sp. z o.o., Gdańsk 2001.

LEGAL FRAMEWORK OF FUNCTIONING OF ACCOUNTING INFORMATION SYSTEMS

Summary

Development of information technology (IT) and data storing devices as well as availability of Accounting Information Systems (AISs) on the Polish market have led not only to common utilization of IT in the field of book-keeping, but also to substantial changes in keeping and archiving books. Variety of software packages, which are developed by applying the latest IT achievements, causes that AISs, which are utilized by business entities, function based upon various solutions. However, the basic criterion of deploying a given AISs is its compliance with accounting law and principles. Non-compliance with legal requirements disqualifies the software as the non-standard IT tool. The Accounting Act of September 29th, 1994 regulates the aspects related to applying IT systems in accounting. The present article analyzes this topic.